

İBN ARABÎ'Yİ YAKMALI MI?

Sultan I. Selim gerçi bir şairdi, ama kesinlikle hülyalar içinde yaşamamıştır. Muhteşem Süleyman'ın babası, Osmanlı İmparatorluğu'nun -rakip akrabalarının cesetleriyle dolu bir yoldan soğukkanlılıkla geçerek tahta ulaşmış- hükümdarı, süratli ve hiç vakit kaybetmeyen bir fâtihti. 28 Eylül 1516'da Şam'a girmiş ve Suriye eline geçer geçmez Mısır'a yönelmiştir. Memluklarla girdiği zorlu çarpışmaların ardından, 7 Şubat 1517'de Kahire'nin de fâtihi olacaktı. Kasım ayı başındaysa dönüş yolu üzerinde tekrar Şam'a gelir. Şam'da derhal bir câmi ve İbn Arabî için bir türbe yaptırmaya başlar. Selim, Mısır Seferi'nin hemen öncesinde Şam'da bulunmaktayken, tam da savaş hazırlıklarının bütün zamanını işgal etmesi gerektiği düşünülecek bir sırada, İbn Arabî'nin yaban otlarıyla kaplanmış metruk mezarını ziyaret etmişti ve şimdi de burada bir türbe

ve câmi yaptırmaktaydı. Şahsen denetlediği inşaat çalışmaları hızla ilerleyecek, 5 Şubat 1518’de artık tamamlanmış olan yeni câmide Sultan’ın da katıldığı ilk cuma namazı kılınacaktır.

Fakat Sultan’ın böyle bir hürmet gösterdiği bu kişi, o devrin önde gelen Şamlıları tarafından hatırasına saygı duyulan kimseler arasında değildi. Daha birkaç sene önce, Faslı bir seyyah, İbn Arabî’nin kabrini de barındıran Benû Zekî ailesinin mezarlığını güçlkle bulabilmişti. İbn Arabî’nin eserleri o tarihte son derece şiddetli polemiklerin hedefiydi ve bu eserin sapkınlıkla itham edilen sahibi, çoğu kişi tarafından belki ancak ölümünden sonraki yıllarda uyanırmış olduğu nefret dolayısıyla unutulmuyordu. O halde Sultan Selim’in, irfanı hiç de basit olmayan ve üstelik pek çoklarının gözünde mahkum da edilmiş bir şeyhe gösterdiği bu derin hürmetin sebebini sormalıyız. Hiç şüphesiz, Sultan’ın “metafizik”le belli bir seviyenin ötesinde meşgul olabilmesi mümkün değildi. İbn Arabî’ye göstereceği hürmetin siyasî herhangi bir faydası da olamazdı. İbn Arabî’ye atfedilse de gayrimevsukiyeti gayet açık olan bir metinde Osmanlı hanedanının zaferlerinin, bilhassa da Şam fethinin bir kehânet üslubuyla anlatıldığı doğrudur; ama bu metnin Şam’ın fethinden sonra, “post eventum” kalem alınmış olduğu son derece âşikârdır ve Sultan Selim onu okumuş olamaz, yani İbn Arabî’ye Osmanlı’nın muzafferiyetini haber vermiş biri olduğu için hürmet ediyor da değildir. Ve sebebini buralarda aramanın mânâsız olacağı bu hürmet, sırf şahsî ve istisnâî bir tercih olarak kalmamış, Selim’in halefleri tarafından tevarüs edilmiştir.

Acaba İbn Arabî'nin hayatı sırasında zaten mevcut olan saygının geri dönmüş olduğunu ve bir çeşit iadeitibar gerçekleştiğini tespit etmekle mi yetinmeliyiz? Üç asır önce, anavatanı Endülüs'ten uzun zaman önce ayrılmış olan "Muhyiddin" (dini ihya eden) lakaplı Muhammed b. Ali el-Arabî el-Hatimî et-Ta'î yaptığı pek çok seyahatin nihaî durağı olarak Şam'ı seçmiş ve burada büyük sûfilere gösterilen hürmetle ağırlandı. Kamerî sene hesabıyla yetmiş sekiz yaşındayken, 8 Kasım 1240'ta (Hicrî 638) vefat ettiğinde, etrafını çevreleyen saygı içinde ve tam bir sükunet ortamında gözlerini kapayacaktı. Cenazesi de aynı sükunet içinde kaldırılarak, Kasiyun Dağı üzerindeki kabrine defnedilmişti. O gün cenazenin ardından gözyaşı dökenerlere hiçbir mal bırakmıyordu, çünkü daha ilk gençliğinden itibaren dünya mülkünden yüz çevirmişti. İbn Arabî'nin yegâne mirası âbidevî boyutlarda bir külliyyat oluşturan müellefatı olacaktı.

İbn Arabî'yi ister bir filozof ister bir mistik sayalım, onu ister zındık ister velî ilan edelim, şu olgu herkes için daima sabit kalacaktır: Dört yüzü aşkın eseriyle İbn Arabî Arapça'nın en velut müelliflerinden olmuştur. Külliyyatı içindeki bazı başlıklar birkaç sayfalık kısa risâlelerden ibaretse de, başka bazı başlıklar binlerce sayfa tutmakta ve hacmin devasallığı değişmemektedir. Mesela İbn Arabî'nin o zamana kadar yazmış olduğu şiirleri bir araya getirmek üzere âhir ömründe hazırladığı *Dîvânu'l-Ma'ârif* on binlerce beyit içerir, bugün kayıp durumda olan tefsiri (üstelik tamamlanmamış olduğu halde) altmış dört cüz tutmaktadır ve nihayet *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye* otuz yedi cüzlük bir eserdir.

Fütûhât'ın ilk imlâsı Aralık 1231'de tamamlanarak İbn Arabî tarafından oğluna “ve ondan sonra onun çocuklarına ve Mağrib ve Meşrik'in bütün karaları ve bütün denizleri üzerindeki bütün Müslümanlara”¹ bırakılmıştır. O halde İbn Arabî bu esere dercetmiş olduklarına sadece dar bir allâme zümresini muhatap tutmamakta, ama gelecek bütün devirlerde ve dünya üzerindeki bütün coğrafyalarda yaşayacak olan bütün Müslümanlara hitap etmektedir. Nitekim gençliğinde gördüğü bir vâkıanın ardından şöyle açıklamaktadır: “O zaman bildim ki sözüm Meşrik'a da Mağrib'e de ulaşacak.” Peki tarih onu doğrulamış mıdır? Yedi asırdır eserlerinin hep okunagelmiş, tefekkür konusu (ve bazen de -ileride temas edeceğimiz gibi- hedef tahtası) yapılmış ve İslâm'ın bütün dillerinde şerh edilmiş olduğunu ya da ister yüksek ve ilmî ister en ammi² biçimleri söz konusu olsun, bütün tasavvuf -veya Annemarie Schimmel'in tâbiriyle “*The mystical dimension of Islam*”- üzerinde icra ettiği olağanüstü tesiri düşündüğümüzde, cevap gayet açık olacaktır. Aksi takdirde, bir kısım ulemânın İbn Arabî aleyhindeki kampanyası çok zaman önce sona ermiş olurdu. Şayet bu âlimler İbn Arabî'nin öğrettiği irfana karşı XIII. asır sonundan beri ısrarlı ve inatçı bir mücadele vermekteyse, saldırdıkları hasmın bir türlü mağlup edilemediğini ve “ehl-i tarîk” için en temel kaynağın -açık ya da örtülü olarak- onun eseri olmaya devam ettiğini gayet iyi bildikleri için saldırganlığı sürdürdükleri âşikâr olmalıdır.

Burada üzerinde durmayacağımız pek çok tarihî, siyasî ve sosyo-kültürel sebep Ekberî irfanın bu hiçbir suçlamayla

1 *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye* (bundan böyle kısaca *Fütûhât* olarak geçecek), Kahire, Hicri 1329, IV, s. 554.

2 Editörün notu: ammi (çoğulu avam) sıradan insan.

mağlup edilememiş nüfuzunda katkı sahibi olmuştur. Fakat bu haricî sebeplerin dışında, İbn Arabî'nin dile getirdiği irfanın İslâm âleminde bu derece derinlere kök salmış olduğunu, çünkü Ekberî külliyyat ve bilhassa da *Fütûhât*'in hakikat tâlibine lâzım olan bütün ilimleri kuşatmak gibi benzersiz bir nitelik taşıdığını asla unutmamak gerekir: Ontoloji, kozmoloji, velâyet, nübüvvet, âhîret ahvali, tefsir, fıkıh, ibâdetler... *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye fi'l-Esrâri'l-Mâlikiyye ve'l-Mülkiyye* başlığı altında toplanmış olan bu muazzam mânevî ilimler mecmuasının içinde yer bulmamış hiçbir mesele, cevabına işaret edilmemiş hiçbir soru yoktur. Hatta birçok durumda tek bir cevap değil, ama cevaplardan bahsetmek gerekecektir; zîra Şeyh-i Ekber ihtilaf konusu olmuş meselelere temas ettiği zaman, itibar edilebilecek bütün görüşleri belirtmeye daima özen göstermekte, meşru dairede ileri sürülmüş hiçbir yorumu reddetmesizin kendi tercihini de ayrıca dile getirmeyi ihmal etmemektedir. Zaten İbn Arabî, onu fıkhîta zâhirî mezhebine mensup olarak takdim eden yaygın kanaatin aksine, herhangi bir itikadî ya da fikhî mezhebe taklit bağıyla bağlı değildir. O -kelimenin en muhkem mânâsında- tamamen müstakil olarak, bir muhakkik ve müctehid sıfatıyla görüş bildirir. Bu müstakiliyet elbette ki onun kendisinden önce gelmiş imamları hiç dikkate almadığı mânâsına gelmez. Tam aksine, Şeyh'in eseri bütünüyle selefının bıraktığı mirasa dayanmaktadır. İbn Arabî, muhasımları ne kadar aksini iddia ederse etsin, hiçbir sûrette bir "bid'atçı" değildir, -ama belki müceddid olduğu söylenmelidir. *Fütûhât*, her şeyden önce, zengin ve köklü bir tasavvuf geleneğine ait olağanüstü geniş bir birikimin dağınık unsurlarını bir araya toplayıp düzenleyerek şekillendiren harikulade bir

terkibin ifadesidir. Ortaya konan formülasyonun yeni gözüktüğü pek çok durum vardır elbette, ama bu yeni ve cüretkar formüller bile daima tasavvuf geleneği içinde mesnedi olan bir içeriği dile getirmektedir. İbare belki daha önce işitilmemiş olabilir, ama mefhum müellifin doğumundan çok daha önce mevcut olmuştur.

Bu “summa mystica”nın -müellif hattı nüshası elimize ulaşmış olan- ikinci imlâsı 1238’de, İbn Arabî’nin vefatından sadece iki sene önce tamamlanmıştır ve Ekberî irfanın tam ve nihaî ifadesini ortaya koymaktadır. Fakat hemen fark ederiz ki bu eserde tafsil edilmiş olan temel fikirler de, onları dile getirmekte kullanılan ıstılâhlar da müellifin gençlik eserlerinde mevcut olanların aynısıdır. Ayrıca, İbn Arabî daha önce kaleme almış olduğu bazı kısa risâlelerini üzerlerinde herhangi bir değişiklik yapmaksızın *Fütûhât*’in içine katmıştır. Dolayısıyla, fikriyatının zaman içindeki gelişimini –onun hayat hikâyesinin belli başlı merhaleleriyle ilişkilendirmek üzere– tespit etmeye yönelik bütün girişimler beyhude olacaktır. Ekberî irfanın mukaddemeleri daima sabit olmuş ve bütün fikirler tek bir an içinde verili olarak ortaya çıkmış gibi gözükmektedir. Şu veya bu nokta ele alındığında eski yazılardaki ifadelerin sonrakilere nispetle daha az mufassal görüneceği örnekler mevcuttur, ama bunun mânâsı İbn Arabî’nin daha önce o nokta üzerinde yeterince berrak bir görüşe sahip olmadığı değildir. Aslında İbn Arabî’nin ilk eserlerini telif etmiş olduğu Mağrib’deki siyasî konum bazı noktalarda ihtiyatlı ve temkinli davranılmasını gerektirmekteydi, fakat Meşrik’taki İbn Arabî nüfuzlu kişiler tarafından hatırı sayılan ve etrafı sâdık bir talebe halkasıyla çevrili bir

üstat olarak yazıyordu, yani daha serbest davranması hem mümkün hem de daha faydalı olacaktı. Fakat Şeyh-i Ekber yine de belli tedbirleri elden bırakmayacaktır. Birçok eseri sağlığı sırasında ancak sınırlı sayıda talebe tarafından okunabilmiştir.

Zaten bugüne kadar devam edecek İbn Arabî karşıtı polemiklerin doğuşu da XIII. asır sonuna doğru, bu eserlerin dar daire mahremiyeti içinden çıkmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. *Fusûsu'l-Hikem*'in ve bir, iki ve üçüncü kuşaklardan talebelere ait *Fusûs* şerhlerinin tedavülü de bu açıdan oldukça etkili olacaktır. *Fütûhât*'tan çok daha mücmel olan bu eser sadece yüz-iki yüz sayfada Ekberî metafizik ve velâyet telakkilerinin esaslarını özetlemekteydi, dolayısıyla da iyi niyetli olmayan okurların suçlama bahaneleri derlemesine daha elverişli bir metin sunuyordu. Şeyhlerine karşı son derece derin bir sadâkat ve hürmetle dolu talebelerin –daha felsefî ve bu sebeple de daha şüphe uyandırıcı bir dille yazılmış– şerhleri de *Fusûs*'u İbn Arabî karşıtlığının gözde hedefi kılmakta katkısı olmuştur.

HEP YENİDEN AÇILAN BİR DAVA

Bugün bir Fransız milletvekilinin kalkıp da Papa XXII. Jean'ın *In agro dominico* fermanına atıfla Meister Eckhart'ın eserlerinin tedavülünün Parlamento tarafından yasaklanmasını talep etmesini pek tahayyül edemeyiz. Fakat 1979'da, Mısır'da bir milletvekilinin talebi üzerine Halk Meclisi *Fütûhât*'ın satışının durdurulmasına karar verebilmiştir. Ne mutlu ki bu karar daha sonra bozuldu. Ama her hâlükârda, sekiz asırdan daha yaşlı metinlerin Müslüman

bilincinde oluşturabildiği sorunların aktüalitesi böyle bir örnekte yeterince açık olarak ortaya çıkıyor. Bazılarının “Şeyh-i Ekber” diyerek hürmet, bazılarının ise tekfir ettiği İbn Arabî karşısında kimse kayıtsız kalmamaktadır.

İlk suçlamalar XIII. asrın ikinci yarısında işitilmeye başlanmıştır, fakat bunlar henüz herhangi bir ciddî etki doğurmayan münferit tepkilerden ibaretti. İbn Arabî ve mektebine karşı sistemli bir saldırının gerçek mânâda başlaması için, XIV. asrı, İbn Teymiyye (v. 1328) isimli bir fakihin Ekberî irfanın sapkınılığını ispata girişmesini beklemek gerekir. Neredeyse İbn Arabî kadar velut bir müellif olan İbn Teymiyye sayısız fetvâ kaleme alarak (bu külliyyatın Suudî Arabistan’da gerçekleştirilen baskısı otuz yedi cilt tutmaktadır) İbn Arabî’nin eserlerinden çıkardığı fikirleri çeşitli âyet ve hadisleri delil göstermek sûretiyle mahkum etmiştir. Fakat hakkını teslim etmek gerekir ki İbn Teymiyye hiç değilse İbn Arabî’yi okuma ve hatta belki bir yere kadar anlamaya çalışma zahmetine girmişti. Onun da eleştirileri öncelikle *Fusûs* üzerinde toplanmaktadır gerçi, ama *Fütûhât*’ı da okumuştur ve hatta bu eserdeki birçok şeyden istifade ettiğini bile açıklamaktadır. Halbuki İbn Teymiyye’nin birçok taklitçisi aynı titizliği göstermeyecektir. İbn Teymiyye’yi izleyenlerin uzun listesi, İbn Arabî karşıtı polemikğin zaman ve mekân içindeki –Batılı gözlemciyi hayrete düşürecek– sürekliliğini ortaya koymaktadır. Okuru tek tek isimlerle yormayacağız, ama İskenderiye’de zuhur eden bir tartışmayı çözmek için davet edilen meşhur İbn Haldun’un da İbn Arabî’nin kitaplarının yakılması için fetvâ vermiş olduğunu kaydedelim.

Ancak bu İbn Arabî muhalifi müdevvenatın genişliği bizi yanıltmamalıdır. Şeyh-i Ekber aleyhinde birçok fetvâ verilmiş olduğu inkâr edilemez, ama bunların muhtevası daima sabit olmuş ve asırlar boyunca yeni hiçbir suçlama ifade edilmemiştir. İleri sürülenler belki az çok farklılıkla hep İbn Teymiyye'nin ileri sürdükleri olmuş, hep İbn Teymiyye'nin yapmış olduğu iktibaslar tekrar edilmiştir. Ayrıca fetvâların sert üslubu, birçok örnekte ilk bakışta zannedildiğinden daha ince olabilen bir hükmü gizlemektedir. İbn Teymiyye'nin talebelerinden Zehebî (v. 1348) birçok yerde İbn Arabî karşıtı açıklamalar yapar, ama görürüz ki yine İbn Arabî hakkında şöyle yazabilmektedir: “Benim görüşüm ise, bu zâtın bir velî olabileceği yönündedir...” *Fusûs*'a karşı bildik suçlamaları tekrar eden bir metinde, bu suçlamaların hemen ardından gelen hiç beklenmeyecek bir kayd-ı ihtirâzî³... Belki de bu anlaşılmaz çelişki ve belirsizliği şu tespit vâsıtasıyla aydınlatmalıyız: “Valahi, bir Müslümanın koyunlarını gütmekle meşgul olup câhil olarak yaşaması, böyle bir ilim ve irfana sahip olmasından yeğdir!”⁴ Yani Zehebî'nin mahkum ettiği şey İbn Arabî'nin irfanından ziyade, bu irfanın “Müslüman halk kitlesi” (amme) arasında yayılmasıdır.

Üstelik hiçbir şey hakîkate, Vahhabîlerin lanse etmeye çalıştığı gibi bütün büyük âlimlerin İbn Arabî'ye muhalefet ettiğini sanmaktan daha aykırı olmayacaktır. Bazı sûfîlerin İbn Arabî mektebine eleştiri yöneltmiş olduğu nasıl doğruysa, en büyük ve en muteberlerinin de içlerinde olduğu pek çok âlimin İbn Arabî'yi müdafaa ettiği de öyle doğrudur. Mesela Firuzabadî (v. 1414) Yemen'de bir fetvâ

3 Editörün notu: kayd-ı ihtirâzî: çekince.

4 Zehebî, *Mizanu'l-İ'tidal*, Beyrut, 1963, III, s. 660.

kaleme alarak İbn Arabî'nin velâyetini göstermek istemiş ve kütüphanesinde onun eserlerini toplayan Sultan Nâsır'ın tavrını onaylamıştır. Bir asır kadar sonra, 1517 senesinde, Sultan Selim'in itimat ve hürmetine mazhar olan Şeyhülislâm İbn Kemâl bir fetvâ verir ve kısa süre önce Mısır fâtihi olmuş padişahın, anlamadıkları meselelerde tevakkuf etmek yerine Şeyh-i Ekber'e dil uzatmakta inat edecek kimseleri tedip etmesi gerektiğini açıklar.

İbn Arabî muhaliflerine işaret ederken, bugün Vahhabîlerin ve benzerlerinin düzenli olarak yürütmekte olduğu karalama kampanyalarını bilhassa bahsetmedik. Bu kampanyalarda ifade edilen eleştirilerin fikrî seviyesi her türlü yorumu lüzumsuz ve mânâsız kılmaktadır. Fakat ne kadar kötü niyetli olursa olsun, İbn Arabî'nin eserini mahkum ettirmek adına verilen bu kızgın mücadele akla derhal şu soruyu getirmektedir: Acaba İbn Arabî geleneksel lakabında (Muhyiddin) ifade edildiği üzere dini ihyâ mı etmiştir, yoksa hasımlarının bu lakap üzerinde oynayarak söylediği gibi (Mumitüddin) onu öldürmüş müdür?